

Однією з найважливіших проблем раціонального та компетентного вивчення історії цього періоду є той факт, що питання сучасного розвитку православ'я в Україні деякі автори намагаються подати переважно у соціально політичній, а не релігійнознавчій площині. Такі автори найбільшу увагу приділяють описовій стороні подій в православному житті України, застосовуючи при цьому аналіз переважно суб'єктивних чинників, що не дозволяє їм виявити підгрунтя виникнення й існування внутрішньоправославного конфлікту. Це змушує авторів, особливо представників тієї чи іншої православної течії, зводити причини конфлікту до особистісного фактору (особистісних позицій основних фігурантів православного простору) і, відповідно, робити помилкові висновки щодо перспектив розвитку міжправославних відносин в Україні.

ЛІТЕРАТУРА

1. Актуальні проблеми державно–церковних відносин в Україні: Наук. зб. / ред. кол. В.Д. Бондаренко, А.М. Колодний (гол. ред.) та ін. К.: «ВіП», 2001. 206 с.
2. Боруцький С. Держава. Церква. Людина: Державно–церковні відносини у дзеркалі сучасності 1992–2002 рр. Львів: Афіша, 2003. 552 с.
3. Волова Л. Межконфессиональные отношения как феномен современной культуры. Запорожье: Просвіта, 2002. 180 с.
4. Драбинко А. Православие в посттоталитарной Украине (вехи истории). Київ: Изд. Свято–Успенской Киево–Печерской Лавры, 2002. 288 с.
5. Єленський В. Релігія. Церква. Молодь. Київ: Вид–во А.Л.Д., 1996. 160 с.
6. Здіорук С.І. Етноконфесійна ситуація в Україні та міжцерковні конфлікти / Нац. ін–т стратег. досліджень. Київ, 1993. (Наукові доповіді. Вип.9).
7. Історія релігій в Україні у 10–ті т. Релігія і Церква років незалежності України / за ред. А.Колодного. Дрогобич: Коло, 2003. 615 с.
8. Колодний А. Феномен релігії: природа, структура, функціональність, тенденції. Київ: Світ знань, 1999. 52 с.
9. Курас І.Ф. Релігія і політика в сучасній Україні (Кесарево – кесарю, а Боже – Богу). Ін–т політ. і етнонац. досл. НАН України. Київ: 2000. 272 с.
10. Петрик В.М., Остроухов В.В. Сутність духовно–релігійної складової національної безпеки України. Сучасні інформаційні технології у сфері безпеки і оборони. Київ 2008. №1 (1). С.91–96.
11. Перебенесюк В.П. Межконфессиональные отношения и межцерковный конфликт на Украине. (Результаты социологического исследования). Укр. науч. исслед. ин–т проблем молодежи Київ, 1992. 109 с.
12. Рибачук М.Ф., Уткін О.І., Кирюшко М.І. Національне відродження і релігія. Київ: Асоціація «Україно», 1995. 208 с.
13. Романюк В. Патріарх Володимир або спогади про батька: Документальний нарис. Київ: Просвіта, 2000. 142 с.
14. Саган О. Основні проблеми європейського розвитку православ'я / Ред. Кол.: А.М. Колодний, П.Л. Яроцький (гол. ред.) та ін. // Християнство: контекст світової історії і культури. Науковий збірник. Київ, 2000. С.41–44.
15. Сергієнко Г. Роль конституційно–правового регулювання відносин держави і релігійних організацій у гарантуванні свободи віросповідання в Україні: автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.02. Харків, 2004. 21 с.
16. Слободянюк П. Українська церква: історія руїни і відродження. Хмельницький, 2000. 266 с.
17. Сучасна релігійна ситуація в Україні: стан, тенденції, прогнози / НАН України. Ін–т філософії. Відділення релігійнознавства; Ред. кол.: П.І. Косуха (відп. ред.), В.Є. Єленський, А.М. Колодний. Ч.1. Київ, 1994. 175 с.

УДК 94:327(082)

Ходун Едуард,
магістрант СумДПУ імені А.С.Макаренка
м. Суми, Україна

РОСІЙСЬКА ПРАВОСЛАВНА ЦЕРКВА У МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИНАХ СРСР ІЗ США ТА ВЕЛИКОБРИТАНІЄЮ ПІД ЧАС ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Стаття присвячена дослідженню ролі Російської православної церкви в міжнародній політиці СРСР з союзними країнами у часи Другої світової війни.

Ключові слова: *Російська православна церква, Московський патріархат, Друга світова війна, СРСР, релігійна свобода, новий курс*

Khodun Eduard. The role of Russian Orthodox Church in international Relationships between USSR, USA and Great Britain during the World War II. The article is dedicated to research the role of Russian Orthodox Church in USSR international politics with the allied countries during the World War II.

Key words: *Russian Orthodox Church, Moscow Patriarchate, World War II, USSR, religious freedom, new course*

Вже декілька поколінь людей сприймають релігійні переконання як частину виключно приватного життя, але й дотепер діяльність церков та релігійних об'єднань має більш широке значення. Навіть у атеїстичному Радянському Союзі релігійний вплив займав важливе місце. Факт швидкого відродження діяльності Російської православної церкви під час Другої світової війни, особливо у світлі попередніх років тяжких гонінь, викликає неабияку цікавість. При цьому піднесення ролі релігійних організацій співпадає з загальним оновленням системи міжнародних відносин, з перетворенням СРСР на одну з наддержав післявоєнного світу.

Хоча питання релігійного фактору в міжнародних відносинах стали об'єктом уваги багатьох вітчизняних і зарубіжних авторів, однак ступінь розроблення теми залишається недостатнім. У працях дослідників в першу чергу фокусується увага на державно-церковних відносинах. Між тим, малодослідженими залишаються особливості впливу міжнародних факторів на внутрішню конфесійну політику радянської влади.

Серед авторів, які присвятили свої роботи даній тематиці потрібно відзначити праці наших сучасників О.Л. Беглова, М.І. Одінцева, М.В. Шкаровського, В.Н. Якуніна. Особливо цінними є напрацювання церковних істориків протоієрея Г. Митрофанова, священника М. Савченка, С.Л. Фірсова, які передають бачення ситуації «з середини». Дослідження закордонних авторів – С. Майнера, А. Роккуччі та інших – надають завершеності у розумінні фактажу та аналітики історичного періоду.

Ціль даної статті полягає у визначенні взаємозв'язку потреб уряду СРСР у міжнародних відносинах та зміні конфесійної політики радянської влади. Важливо також з'ясувати відношення країн-союзниць до відсутності релігійної свободи в СРСР та виявити, яким чином імітація свободи совісті та підконтрольне відродження православної церкви використовувалися Радянським Союзом у воєнних та політичних цілях під час війни.

На початок Другої світової війни всі зовнішні зв'язки Російської православної церкви були або призупинені, або повністю втрачені. Органами державної влади навмисне обмежувався будь-який міжконфесійний діалог РПЦ, щоб «відомості про її розгром та знищення духовенства не стали надбанням світової громадськості» [16, с. 282].

Напад нацистської Німеччини на Радянський Союз та вкрай невдалий початок війни спонукав Й. Сталіна шукати союзників у боротьбі проти А. Гітлера. Антигітлерівська коаліція була утворена в єдності із країнами-союзницями, серед яких найбільш вагомими були Сполучені Штати Америки та Великобританія. Активізація дипломатичних відносин та налагодження масштабного діалогу з цими країнами поставило питання міжнародного іміджу Країни Рад.

Радянський уряд знав, що люди на Заході про «більшовицьке пекло» чули більше, аніж про «комуністичний рай», тому ідеологічний бар'єр планувалось подолати за рахунок видимого зближення з християнськими церквами. Це одночасно стало б і загальним фундаментом світосприйняття, і способом лобювання власних інтересів через церковні канали. Й. Сталін був впевненим, що «після довгих років варварського гоніння на віру навіть показна схильність до Церкви зобов'язує духовенство всіляко укріплювати та підносити його авторитет серед християн будь-якої країни» [11]. Так в релігії радянська влада знайшла собі тактичного союзника. Навіть тоді, коли перемога антигітлерівської коаліції вже була очевидна, Й. Сталін не полишав задумів політичного використання релігійних формацій у питаннях післявоєнного поділу сфер впливу, особливо у Східній Європі.

Для ролі «облагодіяної» серед конфесій Радянського Союзу Російська православна церква була вибрана не випадково. По-перше, вона володіла найбільшою чисельністю прихильників серед формально атеїстичного населення СРСР, а по-друге, державна влада мала наміри використати у власних інтересах її авторитет на міжнародній арені. Ба більше, радянська влада углядела у РПЦ ресурс впливу на традиційно православні країни Східної Європи [14, с. 40]. Виходячи з таких задач та цілей, Радянський Союз стрімко змінює свою конфесійну політику та активно демонструє видимість «релігійної свободи».

Політична лояльність до пануючого режиму, що її проявила патріархія на початковому етапі війни, а також збір коштів на військові потреби сприяла деяким змінам у релігійній політиці СРСР з самого початку війни. Крім цього, церква також робила кроки, які доводили її потрібність радянській владі у міжнародних відносинах та спроможність впливати на них. Так, ще в листопаді 1942 року митрополит Московський і Коломенський Сергій (Страгородський) звернувся із посланням до бійців румунської армії, в якому, апелюючи до їх православних переконань, спонукав «негайно залишити німецькі ряди та перейти на бік росіян» [7]. Втім, це мало допомагало і «радянська влада відмовляла церкві у взаємності та не відповідала на віроповіданські запевнення її священноначалія» [15] до того часу, поки «релігійне питання» не займає одне з ключових позицій у відносинах з країнами-союзницями.

Початком нового етапу у державно-церковних відносинах в СРСР став 1942 рік. Саме тоді більшовики суттєво скорочують активність атеїстичної пропаганди [5].

У вересні 1942 року в м. Куйбишеві відбулась зустріч митрополита Київського і Галицького Миколая (Ярушевича) з радником посольства Великобританії у Радянському Союзі. Темою спілкування стало можливе зближення між Православною та Англійською церквами. Подібні кроки входили в плани радянського керівництва та повинні були працювати на його авторитет в очах одного з ключових союзників. З самого початку перемовин було вирішено, що «першим відбудеться візит до СРСР делегації Англійської церкви і тільки потім буде візит у відповідь» [12]. Очевидно, що відвідини британських гостей потрібно було облаштувати так, щоб продемонструвати максимальну свободу Православної церкви.

В кінці того ж 1942 року була підготовлена до друку книга під назвою «Правда про релігію у Росії», в якій заперечувались гоніння та утиски на віруючих в СРСР. Вона була «видана у пропагандистських цілях,

розраховуючи на те, щоб пом'якшити міжнародну думку про жорстокі гоніння на Церкву у Радянському Союзі, і тому головним чином призначалась для союзницьких країн» [3, с. 192].

Редакційну комісію очолив митрополит Миколай (Ярушевич), але первинний план збірника підготувало НКВС, а майбутнє створення книги проходило під пильним контролем. 16 червня 1942 року збірка була підписана до друку. Тираж її склав 50 тисяч екземплярів на декількох іноземних мовах, бо призначався для розповсюдження серед представників союзних країн.

До США книга була передана по каналах Наркомату закордонних справ, де її поширенням опікувався митрополит Алеутський та Сан-Франциський Веніамін (Федченков), екзарх Московського патріарха. Серед одержувачів були держсекретар США Корделл Голл, віце-президент США Генрі Воллес, мери деяких американських міст, а також вище духовенство Англійської церкви та РПЦЗ. Книга «Правда про релігію в Росії» стала «першим кроком на шляху конструювання "правильних" (для суспільної думки Заходу) церковно-державних відносин в СРСР» [15].

Лідер радянських комуністів добре розумів, що для досягнення зовнішньополітичних цілей таких зусиль замало. Краще, як то мовиться, один раз побачити, аніж декілька разів почути. Саме тому розпочинається період активних міжцерковних зустрічей та обмінів делегаціями.

9 березня 1943 року завершився візит до Лондону митрополита Миколая (Ярушевича). За підсумком його перебування у столиці Великобританії було вирішене питання прибуття делегації Англійської церкви до Радянського Союзу. Архієпископ Кентерберійський Вільям Темпл та новий посол Великобританії в СРСР сер Арчібальд К. Керр з великим ентузіазмом поставились до проведення майбутнього заходу. Делегацію повинен був очолити другий за ієрархічним положенням священнослужитель Англійської церкви архієпископ м. Йорк Сіріл Ф. Гарбетт. Авторитет високих гостей повинен був підіграти зацікавленість західних країн та підкреслити позитивні зміни у конфесійній політиці Радянського Союзу. Втім, британська сторона заздалегідь потурбувалась, щоб «даний візит не повинен був слугувати справі радянської комуністичної пропаганди, але повинен був показати силу християнської єдності між віруючими в СРСР та союзниками на Заході» [12].

Церковна делегація з Лондону очікувалась на початку осені 1943 року. Ця подія повинна була відбутися напередодні Тегеранської конференції, що виявилось вкрай доречним та відповідало бажанням Й. Сталіна про відкриття західного фронту державам-союзниками. Для відповідного рівня зустрічі було прийняте рішення, щоб приймаюча сторона була представлена не місцезблостителем, функції якого на той час митрополит Сергій (Страгородський) виконував шість років, а безпосередньо патріархом. Бажаючи не лише продемонструвати розквіт Православної церкви, але й отримати політичні дивіденди від цієї акції, Й. Сталін ініціює рішучі зміни у конфесійній політиці.

«Уряд має бажання прийняти Вас, а також митрополитів Олексія та Миколая, вислухати Ваші потреби та вирішити наявні у Вас питання. Уряд може Вас прийняти або сьогодні, через годину-півтори, або якщо такий час Вас не влаштує, то прийом може бути організовано завтра (у неділю) або в будь-який інший день наступного тижня» [2] – з такими словами 4 вересня 1943 року звернувся полковник держбезпеки Г.Г. Карпов до митрополита Сергія (Страгородського) від імені радянського уряду. Увечері того ж дня дві години спілкування Й. Сталіна із трьома митрополитами – вищезгаданим Сергієм, Ленінградським і Новгородським Олексієм (Симанським) та Миколаєм (Ярушевичем) – поклали початок «нового курсу» релігійної політики уряду, який передбачав відносно спокійне, хоча і підконтрольне, існування Православної церкви з можливістю її використання в інтересах радянської держави.

Вже під час зустрічі були вирішені питання церковних потреб: можливість відкриття збережених церков, богословських курсів та вищих духовних навчальних закладів при єпархіальних центрах, видання «Журналу Московської патріархії», звільнення ув'язнених єпископів та зняття обмежень на пересування священнослужителів, які мали судимість. На все це Й. Сталін давав свою згоду та навіть обіцяв підтримку. Різку зміну державно-церковних відносин радянська влада не намагалась приховати від широкого загалу. В газеті «Правда» від 5 вечерня 1943 року було опубліковане повідомлення про зустріч Й. Сталіна з церковними ієрархами, де вказувалось, що голова Раднаркому «співчутливо поставився» [13] до будь-яких ініціатив, поліпшувочих життя релігійних спільнот.

Першими відчутними плодами благовоління держави став проведений 8 вересня 1943 року архієрейський собор, на якому митрополит Сергій був обраний патріархом Московським і всієї Русі. При патріархові був також сформований священний синод – колегіальний дорадчий орган в складі декількох найвпливовіших єпископів. Тоді ж за підписом 19 ієрархів побачило світ «Звернення Собору Російської Православної Церкви до всіх християн світу», особливими адресатами якого були «брати-воїни християни, що воюють зараз в арміях всіх союзних з нами країн», «християни всіх союзних країн, які працюють на оборону рідних земель від загального ворога» та християни «всіх країн, тимчасово окупованих Гітлером» [9, с. 70-72].

Створивши примарність нормалізації релігійного життя, Й. Сталін насправді ще більше узалежнив церкву, поставивши її під свій жорсткий контроль та інкорпорував її в систему державних відносин. Саме з цією метою 14 вересня 1943 року постановою Раднаркому СРСР було створено Раду у справах Російської православної церкви, яку очолив полковник держбезпеки Г.Г. Карпов. Відомою є настанова, яку дав Сталін

Карпову: «...пам'ятайте, по-перше, що Ви не обер-прокурор, а по-друге, своєю діяльністю більше підкреслюйте самостійність церкви» [6, с. 277].

Як і було заплановано, 19-28 вересня 1943 року відбувся візит делегації Англійської церкви на чолі з архієпископом Йоркським Сірілом Ф. Гарбеттом. Ієрархи РПЦ були проінформовані Г.Г. Карповим та співробітниками Наркомату закордонних справ про те, як потрібно вести діалог з представниками церкви Англії. Гості були задоволені побаченням. Архієпископ С. Гарбетт зокрема заявив: «Після приїзду до Англії мене будуть осаджувати кореспонденти, вони будуть питати, «чи є в Росії свобода відправлення релігійного культу», і я відповім, що «безумовно, так»» [10, с. 143].

Очікуваного відповідного візиту не відбулось. В.М. Молотов дав наступне пояснення такому рішення влади: «... в силу національної гордості нам не слід кланятися і так швидко реагувати на їх пропозиції, до того ж і воюють вони ще погано. Одна справа, коли вони приїждять до нас на поклін, інша справа нам туди їхати. Я вважаю, що потрібно утриматись. Так ввічливо і скажіть патріарху» [17, с. 42]. Отримавши відмову один раз, патріарх Сергій, як і його наступник з 1945 року патріарх Олексій (Симанський), більше не проявляли ініціативи у міжконфесійних відносинах.

Відносини Радянського Союзу зі Сполученими Штатами Америки розвивались в іншому ключі. По-перше, у США були широко розповсюджені антикомуністичні ідеї, саме тому ставлення до сталінського СРСР та гітлерівської Німеччини було майже однаковим. Громадська думка рахувала обидві країни тоталітарними імперіями, в яких вбачала більше спільного, аніж відмінного. По-друге, на момент нацистського вторгнення до СРСР Америка не приймала безпосередньої участі у бойових діях, але її потужна економічна допомога була суттєвою для воюючих європейських країн.

Бажаючи заручитися цією підтримкою, більшовикам не потрібно було вгадувати, що натомість бажає американська сторона. Вже на другий день після німецького нападу на СРСР заступник держсекретаря Самнер Веллз провів прес-конференцію, де прямо сказав, що «великим та фундаментальним правом кожного народу є свобода поклоніння Богу у такий спосіб, як того потребує совість... У цьому праві людям відмовив як радянський, так і нацистський уряд» [21, с. 218]. Дещо пізніше Аверелл Гарріман – емісар американського президента у Москві – зазначав, що «релігійне питання...розглядалось [Рузвельтом] як питання найвищого внутрішнього пріоритету» [19, с. 103].

Сам президент Ф. Рузвельт, порівнюючи радянську та нацистську диктатуру у їх ставленні до свободи совісті, надавав безумовну перевагу першій. Так у листі до папи Пія XII він писав: «Я вірю, що виживання Росії є менш небезпечним для релігії, для церкви як такої та людства загалом, аніж виживання німецької диктатури» [22, с. 61-62]. Особисті симпатії Рузвельта мали далекосяжні політичні наслідки. 11 вересня 1941 року на зустрічі із радянським послом голова США запевнив, що він робить все можливе аби протидіяти антирадянським тенденціям серед релігійних спільнот країни. Пробудження симпатій до СРСР серед віруючих американців дозволило б йому скоріше організувати допомогу [21, с. 223]. Для цього Ф. Рузвельт активізує дипломатичні зв'язки із Святим Престолом і схильність папи Пія XII забезпечує президентові підтримку американців-католиків.

Особливо тяжкі перемовини щодо допомоги СРСР Рузвельта чекали у конгресі, де йому потрібно було зламати існуючі ідеологічні антипатії. Щоб отримати підтримку парламентарів, президент апелював до наявності релігійної свободи: «Росія дійсно має церкви та дозволяє звершення богослужінь згідно Конституції 1936 року» [21, с. 223].

В результаті наполегливої політичної компанії американський уряд взяв на себе зобов'язання надавати допомогу СРСР за програмою ленд-лізу. Це сталося у день двадцять четвертої річниці Жовтневої революції.

Зі свого боку радянська влада пішла на поступки очікуванням Америки. У травні 1943 року до Москви прибув Джозеф Девіс, щоб передати Сталіну послання від Рузвельта. Окрім листа від Рузвельта, Девіс висунув вимоги, виконання яких очікувала американська сторона – розпуск Комінтерну та релігійна свобода: «...імідж Радянського Союзу на Заході буде дуже сильно покращений, якщо вони розпустять Комінтерн та дадуть деякі докази свободи релігії» [18, с. 186-187].

Дата 22 травня 1943 року стала днем великої перемоги союзників над радянською ідеологією. Це був день, коли була зупинена діяльність комуністичного інтернаціоналу. Радянський уряд представ перед світом в якості людей, здатних на діалог та зміни. Звичайно, історія довела, що зміни були виключно ілюзорними та продиктованими власними інтересами, проте для світової спільноти ці декларативні заяви виглядали переконливо.

Поступки атеїстичної держави на користь церкви були не такими значними, як обіцялось спочатку. Навіть репресії проти віруючих не припинились. Так, наприклад, 27 жовтня 1943 року, патріарх Сергій звернувся до Г. Карпова з заявою про звільнення із таборів 26 священнослужителів, більшість з яких були єпископи. Принизливий тон листа («...не беру на себе вирішення питання, наскільки ці особи заслужили покарання, яке вони відбувають. Але я маю впевненість, що явлена їм з боку Уряду милість пробудить їх (та дасть можливість) прикласти всі свої старання, щоб показати свою лояльність Уряду Союзу і без сліду

загладити свою минулу провину» [9, с. 78]) не зміг ані отримати бажаного, ані хоча б допомогти знедоленим братам: всі без винятку поіменовані у списку були або страчені, або померли в заслання.

Необхідність мати у війні з нацистською Німеччиною союзників з числа західних держав, громадська думка яких традиційно була заснована на християнських цінностях, спонукала Й. Сталіна цивілізувати політичний вигляд СРСР дозволом хоча б обмежених рамках релігійного життя ключової християнської конфесії. Для радянської влади найважливішим було зробити Патріархат слухняною частиною власного тоталітарного режиму, щоб завдяки його іміджу та авторитету досягти власних цілей. Повністю цього досягти не вдалось, хоча церковна ієрархія змушена була йти на компроміси, болючі для православної свідомості.

ЛІТЕРАТУРА

1. Беглов А.Л., Васильева О.Ю., Журавский А.В. и др. Русская Православная Церковь XX век. Москва: Издательство Сретенского монастыря, 2008. 800 с.
2. Записка Карпова о приеме Сталиным иерархов Русской Православной Церкви. *Православие и мир*. URL: <https://www.pravmir.ru/zapiska-karпова-o-prieme-stalinym-ierarhov-russkoj-pravoslavnoj-cerkvi/> (дата звернення: 19.03.2021).
3. Кашеваров А. Н. Частичное возрождение и особенности церковной печати в 1940-е годы. *Христианское чтение*. 2016, № 4. С. 191–204.
4. Краснов П. П. Трансатлантическая дипломатия папы Пия XII и Ф. Рузвельта в период Второй мировой войны. *Вестник ОГУ*. 2010, № 5 (111). С. 4–11. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/transatlanticheskaya-diplomatiya-papy-piya-xii-i-f-ruzvelta-v-period-vtoroy-mirovoy-voyny/viewer> (дата звернення: 19.03.2021).
5. Митрофанов Г., протоиерей. Советская власть в собственных интересах помогла Церкви выжить. *Коммерсантъ: последние новости России и мира*. URL: <https://www.kommersant.ru/doc/1659963> (дата звернення: 19.03.2021)
6. Одинцов М.И. Русская Православная Церковь накануне и в эпоху сталинского социализма 1917 – 1953 гг. Москва: РОССПЭН, 2014. 423 с.
7. Послание к солдатам румынской армии митрополита Сергия Страгородского. *Помни войну*. URL: <http://www.pomnivoynu.ru/home/calendar/11/22/5094/> (дата звернення: 19.03.2021).
8. Пospelовский Д.В. Русская православная церковь в XX веке. Москва: Республика, 1995. 494 с.
9. Русская Православная Церковь в годы Великой Отечественной войны 1941-1945. Сборник документов / сост.: Васильева О. Ю. , Кудрявцев И. И. , Лыкова Л. А. Москва: Издательство Крутицкого подворья, 2009. 765 с.
10. «Русская Православная Церковь стала на правильный путь». Докладные записки председателя Совета по делам Русской православной церкви при СНК СССР Г. Г. Карпова И. В. Сталину. Исторический архив. 1994. № 3. С. 139–148.
11. Русская Православная Церковь XX век 19 сентября. *Православие.Ru*. URL: <https://pravoslavie.ru/5583.html> (дата звернення: 19.03.2021).
12. Савченко Н., иерей. Внешнеполитический контекст Архиерейского собора 1943 года. *Белое Дело*. URL: <http://beloedelo.com/researches/article/?161> (дата звернення: 19.03.2021).
13. Сообщение. *Правда*. 1943, 5 сентября. URL: <https://rg.ru/2018/09/03/rodina-religia.html> (дата звернення: 19.03.2021).
14. Судоплатов П.А. «Остаюсь единственным живым свидетелем...». *Молодая гвардия*. 1995, №5.
15. Фирсов С. Л. Сталинский конкордат. *Независимая газета*. URL: https://www.ng.ru/ng_religii/2003-09-03/6_konkordat.html (дата звернення: 19.03.2021)
16. Шкаровский М. В. Русская Православная Церковь при Сталине и Хрущеве. Государственно-церковные отношения в СССР в 1939–1964 годах. URL: https://azbyka.ru/otechnik/Istoriya_Tserkvi/russkaja-pravoslavnaja-tserkov-pri-staline-i-hrushheve-gosudarstvenno-tserkovnye-otnoshenija-v-sssr-v-1939-1964-godah/ (дата звернення: 19.03.2021).
17. Якунин В.Н. Внешние связи Московской Патриархии и расширение ее юрисдикции в годы Великой Отечественной войны 1941-1945. Самара, 2002. 200 с.
18. Dunn D. J. Caught between Roosevelt and Stalin. America's ambassadors to Moscow. University Press of Kentucky, 1998. 368 p.
19. Harriman W. A., Abel E. Special envoy to Churchill and Stalin 1941-1946. Random House Inc, 1975. 595 p.
20. Harvalíková V. Role the Russian Orthodox Church during the 2nd World War : Bakalářská práce. Praha, 2009. 59 p.
21. Miner S.M. Stalin's Holy War: Religion, Nationalism, and Alliance Politics, 1941-1945. The University of North Carolina Press, 2003. 448 p.
22. Taylor M. C. Wartime correspondence between president Roosevelt and pope Pius XII. New York: The Macmillan Company, 1947. 127 p.

УДК 75.03«18»

Загребельна В., Коротич К.,
студентки КЗ СОР «Лебединський
педагогічний фаховий коледж імені А.С.Макаренка»
м. Лебедин, Україна

БРАТИ ФРОЛОВИ – СУПЕРЕЧЛИВІ ПОСТАТІ В ІСТОРІЇ ЛЕБЕДИНЩИНИ

Стаття присвячена дослідженню братів Андрія та Харитона Фролових жителів м. Лебедина, які в радянські часи були представлені як справжні бійці за революцію.

Ключові слова: громадянська війна, радянська влада, Андрій та Харитон Фролови, революція, Меницький, партизани.

The frolov brothers are contradictory figures in the history of the lebedin region.